

ISTORIOGRAFIJA U 1997. GODINI

Historiography in 1997.

KRITIKA

Dr Sreten VUJOVIĆ

DRUŠTVENA ISTORIJA SREDNJOVEKOVNOG BALKANA

Sima Ćirković: *Rabotnici, vojnici, duhovnici: društva srednjovekovnog Balkana*, Equilibrium, Beograd 1997.

Ova knjiga sadrži rezultate svojevrsnog savremenog istraživanja srednjovekovnog Balkana. Svojevrsnost istraživanja je u tome što je primat dat društvenoj istoriji, tačnije privrednoj, socijalnoj i kulturnoj istoriji, dok je narativno obeležena događajno-politička istorija svedena, ali ipak zastupljena onoliko koliko je to neophodno. Savremenost istraživanja se ogleda u tome što se istoričar bavi istorijskim procesima "dugog trajanja", što teži da odgovori ne samo na pitanje kakva je prošlost bila "u stvari" nego i na pitanje kako su ljudi prošlosti gledali na svoje vreme, što nastoji da pojave i procese vezane za jedan region – Balkan – posmatra u širem kontekstu (mediteranskom i evropskom), što primenjuje komparativni metod, a i što se u analizi oslanja na teorijske pristupe nastale u savremenoj naučnoj historiografiji i srodnim društvenim naukama. Akademik Ćirković, nažalost, pripada manjoj grupi naših istoričara koji su u navedenom smislu savremeni, odnosno moderni.

Sima Ćirković, kako bi rekao Aron Gurevič, ljudima davnih vremena, društava i civilizacija postavlja *naša* pitanja, ali s očekivanjem da dobije *njihove* odgovore, jer je jedino u tom slučaju moguć dijalog. U tom slučaju istorijsko saznanje je neizbežno – dijalog kultura.

Savremena istoričareva "izvan-pozicija", pozicija zainteresovanog, nepristrasnog posmatrača, daje mu mogućnost za drukčije, novo viđenje, nedostupno ne samo onima koji su pripadali proučavanoj kulturi nego i onima koji su je proučavali kasnije, u vremenu dalekom od današnjice.

Ćirković se prvenstveno oslanja na izvore, ponajviše na one najbrojnije i najpotpunije iz Dubrovačkog arhiva, ali i na rekonstrukciju prošlosti, što su

stvorili njegovi prethodnici. on ranije rekonstrukcije uvažava, ali ih preispituje, manje ili više odbacuje i uključuje nove rekonstrukcije. Na taj način obogaćuje sliku prošlosti postavljanjem novih problema, postavljanjem novih pitanja izvorima, to jest razmatranjem njihove sadržine pod uglom gledanja koji diktira savremenost.

Ali bitno je znati da se, kako tvrdi Gurevič, savremeni istoričar nalazi u novoj situaciji, u situaciji svetske istorije, koja je nastala tek u novije doba. Za razliku od istoričara prošlih epoha koji su pripadali lokalnim civilizacijama, manje ili više izolovanim, međusobno nedovoljno upoznatim, danas se istoričar nalazi pred "svetskom istorijskom perspektivom", koja otkriva nove mogućnosti za istorijsko saznanje i za ocene svojevrsnosti i neponovljivosti svake epohe u istoriji.

Međutim, veoma je teško odgovoriti na taj izazov s kojim su suočeni savremeni istoričari. Ćirković je svestan da istorija nije jedina nauka "u čijoj je nadležnosti celokupna prošlost". On smatra da savremena istorijska nauka mora biti otvorena za "uravnoteženu i nijansiranu" recepciju metoda i rezultata drugih empirijskih nauka o čoveku i društvu. Osim toga, naš autor misli da je "disciplina istoričara suočena sa krizom identiteta". Budući da se danas vode rasprave o temama: "Čemu filozofija?" i "Čemu sociologija?" – ta Ćirkovićeva ocena važi, očigledno, i za druge discipline. S tim u vezi jedan od Ćirkovićevih zaključaka iz predgovora knjige, koji nosi naslov "Pred nasledem srpske medievistike", glasi: "Naučna historiografija je u našem veku postala razapeta između *totaliteta* kao ideala i *parcijalnog* pristupa kao realnosti; pretenduje na to da naučno osvetljava celinu istorijskog procesa, a kadra je da prikaže tek po koji njegov isečak. Problem nije jedino u neizbežnoj vremenskoj i prostornoj ograničenosti fragmenata koji su predmet istraživanja. On je izraženiji u tematskoj razjedinjenosti, jednostranosti i jednodimenzionalnosti "preseka" koji se dobijaju apstrahovanjem, izborom po merilima neke posebne nauke ili teorije užeg područja. Oseća se dvostruki nedostatak kompasa, onoga koji bi pokazivao gde je srž totaliteta istorijskog procesa koji se želi percipirati i jednog drugog, koji bi pokazivao kako treba racionalno povezivati i spajati *istoriju* istoričara i bezbroj stručnih *istorija* (str. 10).

Samosvest, koju kao istoričar poseduje, svest o dometima i ograničenjima, a i brojnim nedoumicama i problemima domaće, pa i svetske, istorijske nauke, nije osujetila istraživačke napore, niti je umanjila kvalitet Ćirkovićeve knjige. Naprotiv, pred nama je kapitalno delo srpske medievistike. To se i moglo očekivati od istoričara koji dugo stvara kao jedno od vodećih imena domaće i svetske medievistike posvećene balkanskom zrelom srednjem veku.

Na 516 strana u tri poglavlja (I Materijalne strukture: kontinuitet i promena; II Društveni model i društvene stvarnosti; III Kulturni obrasci društava u sazrevanju) sačinjena od trideset rasprava, studija i članaka, nastalih tokom dvadeset godina samopregornog i uspešnog rada, ispričana

je privredna, društvena i kulturna istorija Srbije, Bosne i drugih balkanskih država, povezana sa istorijom njihovog bližeg i daljeg okruženja. Više od trećine priloga nije bilo dovoljno pristupačno ni zainteresovanim specijalistima, jer su bili rasuti u inostranim izdanjima na italijanskom, francuskom, nemačkom i engleskom jeziku, a četiri studije se sada prvi put objavljuju. Knjiga sadrži i predgovore urednika i autora, biografiju autora, registar i istorijske mape.

Zamišljen nad nasleđem srpske medievistike sredinom XX veka, Sima Ćirković u kratkom predgovoru sažeto, ali sa sebi svojstvenom akribijom, sumira i izdvaja ono što predstavlja njene temelje, prodore, tematske i metodološke inovacije; autore i dela naučno izazovna i trajna: Rajića, Ruvarca, Mijatovića, Novakovića, Radonića, Stanojevića, Ivića, Radojčića, Ćorovića, Dinića... Ukratko, one koji su unapredili srpsku medievistiku. Ovome spisku treba dodati i neke istoričare stasale u drugoj polovini XX veka na čije radove se u svom bogatom naučnom aparatu Ćirković poziva.

Skroman, Ćirković piše: "Studije izabrane i sakupljene u ovoj knjizi, nastale su pretežno u dijalogu, u pokušaju da se građom iz autorovog vidokruga (Balkan, Srbija, Bosna) odgovori na neka opšta pitanja dospela na dnevni red medievistike u svetu. Znatan deo je "prigodan" u naročitom smislu, nastao na podsticaj organizatora naučnog skupa, komparativno usmerenog ili povezanog sa opštijim istraživačkim projektima. Neke studije su nastale u suočavanju specijalista iz različitih disciplina kao doprinos medievista, a neke su nastale da bi se ispunila praznina, jer je tema nedirnuta ili tek ovlašno obrađena, a ima opštiji značaj." (str. 17).

Zahvaljujući Ćirkovićevom talentu, zavidnoj erudiciji, poznavanju više stranih jezika, praćenju novih kretanja u francuskoj (analisti), nemačkoj i ruskoj historiografiji, poznavanju historiografskih specijalnosti, ali i doprinosu istoriji srodnih nauka, moglo je da nastane ovo vanserijsko delo kako po pristupu tako i po tematskoj obuhvatnosti i sintetičkoj obradi.

Kod autora sa bogatom sociološkom imaginacijom kakav je Ćirković iza starinske reči *rabotnici* kriju se zemljoradnici, stočari, rudari, seoske i gradske zanatlije, kuvari, konujušari, psari, sokolari, razni majstori, tehničari, trgovci, babice, lekari, pisari, prvi preduzetnici (investitori, bankari...). Iza reči *vojnici* stoje redovi ritera, običnih domaćih ratnika, ali i razni najamnici (dubrovački podanici, najamnici iz Zete i Albanije, domaći strelci, italijanski najamnici, najamnici – profesionalni ratnici iz Bosne, domaći ljudi za tvrđave, kao i garda, janjičari, spahije, azapi, akindžije...). Među *duhovnicima* srećemo patrijarhe, vladike, kaluđere, pravoslavce, katolike, muhamedance, patarene, rane protestante... Tu su i gospoda, učitelji, slikari, literate... Ćirković je izračunao da srednjovekovni "katalog" sadrži oko 60 zanimanja. Pokazuje nam se kao na dlanu sva složenost srednjovekovne podele rada, društvene stratifikacije i hijerarhije. Kada se tome dodaju analiza institucija (države, dvora, crkve), teritorijalnih kolektiviteta (gradovi,

sela, seoske opštine), ritersko-dvorjanski stil života, razni etniciteti, vizantijsko-srpska duhovnost, mentaliteti, dualistička heterodoksija, rani protestantizam... tada dobijamo celovitu predstavu o balkanskoj srednjovekovnoj civilizaciji, a posebno o svojevrsnom kaleidoskopu jeseni srpskog srednjeg veka na razmeđu istoka i zapada. Ćirković osnovano zaključuje: "Mi smo svesni da bar u poslednjim stolicima srednjeg veka nema onog jaza između Srbije i razvijenih evropskih zemalja kakav je zjapio pre sto ili pedeset godina". (str. 350) Srpska privreda, graditeljstvo, pa i slikarstvo – civilizacija uopšte – u zreлом srednjem veku se, dakle, nalaze na visini epohe.

Posle ovog sumarnog prikaza, zadržaću se, u svojstvu urbanog sociologa, malo više na Ćirkovićevoj analizi urbane problematike. U jednom svom skorašnjem radu Ćirković je povodom zanemarivanja celovitog proučavanja urbanizacije i gradova ispravno zapazio da ono počiva u "nekoj vrsti konceptualnih i metodoloških predrasuda koje su bile ukorenjene u pogledima na srpsku prošlost", a ogledale su se u poimanju grada i građanstva kao nečeg "tuđeg i stranog". Tu vrstu predrasude Ćirković ne samo da uvida već je i stvaralački otklanja proučavajući gradove (posebno Dubrovnik, primorske i rudarske gradove), klasifikujući ih prema geografskom položaju, funkcijama, hijerarhiji i drugim osobinama. Posebno je značajno to što Ćirković ističe da je "stepen urbanizovanosti važan pokazatelj privrednog razvoja" (str. 23) i još više da stepen urbanizovanosti "može da posluži kao merilo pri poređenju regija u utvrđivanju stepena razvoja ili zaostajanja" (str. 62).

Polazeći pretežno od radova Mihaila Dinića, Sima Ćirković je napredovao, dolazeći do novih arhivskih podataka i, što je važnije, do novih tumačenja i zaključaka. On je, sem ostalog, izračunao profitabilnost rudarske proizvodnje srebra i zlata, pokazavši da se uloženi novac u rudarske kopove isplaćivao nakon pola godine, a posle dve godine eksploatacije, donosio je četvostruki profit. Kada se to zna, prirodno je što su dubrovački, kotorski i drugi preduzetnici finansirali rudarsku proizvodnju, ne angažujući svoj lični rad. Investicije u rudarstvo bile su praćene presađivanjem organizacionih formi i poslovnih tehnika stvorenih u razvijenijim oblastima Evrope (trgovačka društva, poslovnice sa faktorima, razni oblici kreditiranja i preduzetništva). Ćirković ocenjuje da se preduzetništvo "može i mora razmatrati u opštim okvirima privrede feudalne epohe". Pokazao je, u stvari, da je reč o ranokapitalističkim formama organizacije i eksploatacije u našem rudarstvu, a da tek treba proučiti uticaj tih formi na celokupan srednjovekovni ekonomski i društveni sistem. Drugim rečima, može se govoriti o određenim začecima kapitalističke modernizacije u rudarskim gradovima unutar feudalizma, ili o začecima modernosti.

Međutim, Ćirković nije mogao da zaključi: "Kapitalizam to su gradovi" – kao što je napisao Fernan Braudel u svom delu *Strukture svakidašnjice – materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoleća* (August Cesarec, Zagreb, 1992). Do takvog zaključka Ćirković nije mogao da

dođe zbog više razloga, ali prvenstveno zbog toga što, kako je utvrdio, gradsko društvo u Srbiji (i Bosni) nije ostvarilo autonomiju. Konkretnije, Ćirković je ukazao na ograničavajuće činioce koji su ometali "formiranje jedinstvene zajednice građana uporedive sa *universitas* ili *commune*, poznate ne samo u Italiji i većini zemalja evropskog Zapada već i u gradovima na jadranskoj obali" (str. 264). Gradovi u unutrašnjosti Srbije nisu imali svoje statute, niti su u italijanskim i latinskim izvorima označavani kao *opštine*. Dodali bismo da Ćirkovićeva analiza pokazuje kako u srpskim gradovima nije postojao socijalni tip građanina, člana slobodne, samoupravne gradske opštine. Stoga nije bilo dovoljno uslova da takvi gradovi budu "kvasac" novih odnosa, tj. izvor raspadanja feudalizma.

Zabeležićemo još dva zanimljiva zaključka vezana za gradove. Prvi je da su od kraja srednjeg veka gradski centri u Srbiji preuzeli ulogu kulturnih žarišta koju su do tada imali manastiri. Uz to, rudarska naselja, u početku sirova i necivilizovana, približila su se svojim "primorskim dvojnicima" čiji kulturni uzlet takođe nije stariji od XV veka.

Drugi zaključak je da su u rudarskim naseljima postojale samo dve vrste javnih građevina: utvrđenje i crkva. Nema, dakle, gradske kuće (većnice), niti sličnih javnih objekata. Taj nedostatak nam omogućava pretpostavku da zbog toga nije bilo dovršenih gradskih trgova u smislu "enterijera pod nebeskim svodom" kakve srećemo u primorskim i zapadnim gradovima toga doba.

Skrenućemo pažnju na još nekoliko tema kojima se Ćirković bavio, a koje predstavljaju novine same po sebi ili po tome što im autor pristupa na inovativan način. Autorov osoben pristup je vidljiv u prilogu *Udeo srednjeg veka u formiranju etničke karte Balkana*. Ćirković ubedljivo zastupa gledište da je ispravnije govoriti o "etnoistoriji" nego o "etnogenezi". Kao specijalna grana historiografije, etnoistorija bi, prema Ćirkoviću, trebalo da se bavi pojavama bitnim za obrazovanje, održavanje, širenje ili sužavanje grupe, za artikulaciju svesti o sebi i granicama koje je odvajaju od drugih, itd." (str. 173).

U toku srednjeg veka došlo je, veli Ćirković, do procesa ukрупnjavanja, odnosno zamene velikog broja malih etničkih grupa na početku malih brojem, velikih grupa na kraju srednjovekovlja.

Ćirković zaključuje da u proučavanom razdoblju treba biti rezervisan prema "značenju 'događaja' u istorijskom razvoju naroda. Osim doseljavanja Slovena, nijedan događaj, nijedan proces nije imao presudan uticaj na kasniji razvoj. Tokom osam stoleća malo šta se desilo što bi se moglo smatrati kao 'definitivno' i u uobličavanju pojedinih naroda i u ocrtavanju etničke karte balkanskih poluostrva. Pre svega, ima grupa koje su tokom novog veka iščezle, kao što, na drugoj strani, u srednjem veku nema svih grupa i zajednica koje poznajemo iz savremenog sveta." (str. 184).

Evo i dve zanimljive fus-note u vezi sa gornjim tekstom: "Nije redak slučaj da se 'etnogeneze' ideološki funkcionalizuju i sasvim prizemno politički upotrebe" (str. 172) i "... obično se na srednji vek nekritički prenose predstave o etničkim granicama iz savremenog sveta". (str. 175) Suvišno je podsećati da smo valjanost takvih upozorenja mogli da saznamo prateći domaću publicistiku, pa i istoriografiju, naročito tokom poslednje decenije.

Prilog *Katoličke parohije u srednjovekovnoj Srbiji* je prvi put objavljen u ovoj knjizi iako je pročitao kao saopštenje na naučnom skupu SANU 1984. godine. Ovaj prilog je dobar primer traganja za novim temama, odnosno za otvorenost i raznovrsnost interesovanja našeg autora.

Katoličke parohije su se pojavile u pravoslavnoj Srbiji od sredine XIII veka usled dolaska rudara Sasa. Njih su brojno povećali 'Latini' iz primorskih gradova. Ćirković procenjuje da je u rudarskim i drugim naseljima tadašnje Srbije bilo oko 30 katoličkih parohija. Sloboda veroispovesti katolika je poštovana kao sastavni deo prava i sloboda sa kojima su došli u srpsku državu. Posebnu pažnju zaslužuje zaključak da je u stoleću između Dušanovog zakonika (1349, 1354) i pada srpske države (1459) postojalo stanje ravnoteže na osnovu "obostranog uzdržavanja": srpske vlasti nisu ometale verski život katolika, a katolički kler se uzdržavao od toga da pridobija i preobraća podanike srpskih vladara i pripadnike srpske autokefalne crkve.

Na kraju, ukazao bih na još nekoliko odlika Ćirkovićevog stvaralaštva vezanih za problem naučne metodologije, tačnije naučne objektivnosti. Prva je odlika njegova stalna briga da se moderne koncepcije čoveka i njegovog sveta, a naročito stereotipi o njima, ne projektuju u razumevanje i objašnjavanje srednjovekovlja. Druga je autorovo insistiranje da se analiza zasniva na činjenicama, dovoljno brojnim i proverenim izvorima razne vrste, što je u naučnoj istoriografiji blizu pameti, ali u našoj, pa i u onoj u srednjem veku, ponekad, nažalost, nije. Kada se zanemare ili pristrasno selekcionišu činjenice, onda se lako posrne u mitomansku istoriografiju, u "izmišljanje tradicije". Treća odlika je Ćirkovićeva težnja ka egzaktnosti, štaviše ka nekoj vrsti matematičke tačnosti u utvrđivanju činjenica. Da bi se u to uverilo, dovoljno je pročitati njegove studije o merenju i merama u srednjovekovnoj Srbiji, o proizvodnji zlata, srebra i bakra u centralnim oblastima Balkana, o pismenosti i obrazovanju u Srbiji od XIII do XV veka, ili o ćirilicnom štamparstvu i kulturi balkanskih Slovena. Može se videti šta na delu znači istoriografska minucioznost.

Da je akademik Ćirković napisao samo ovu knjigu, već bi mnogo zadužio srpsku medievistiku. Darivani smo jednom, po sadržaju izvanrednom, a u uređivačkom i grafičkom smislu veoma urednom i lepom knjigom. Njena pojava je vrhunski intelektualni i kulturni događaj u našoj sredini.

Ova knjiga je prvenac u biblioteci "Dimenzije istorije", koju je znalački i ambiciozno pokrenuo mladi izdavač i urednik Vlastimir Đokić.